

प्रकरण चौथे

प्रा. केशव मेश्राम यांच्या कथालेखनाची अभिव्यक्ती

प्रकरण चौथे

प्रा. केशव मेश्राम यांच्या कथालेखनाची अभिव्यक्ती

केशव मेश्राम यांच्या 'धगाडा' आणि चिखलचोथा या कथा संग्रहातील आशयसूत्रांचा विचार केल्यानंतर या कथासंग्रहांच्या उभारणीसाठी कथालेखकाने कोणती हातोटी वापरली आहे हे पाहणे आवश्यक आहे. यालाच अभिव्यक्ती विशेष असे म्हटले जाते. एखादी कथा अभिव्यक्त करण्याच्या शैलीवरच त्या कथेचे श्रेष्ठत्व ठरत असते. त्यामुळे आशयाएवढेच अभिव्यक्ती विशेषही महत्वाचे आहेत. या प्रकरणात 'धगाडा' व 'चिखलचोथा' या कथासंग्रहातील अभिव्यक्ती विशेषांचा विचार करित असताना व्यक्तीचित्रणे, भाषाशैली, वातावरण निर्मिती, प्रसंगनिर्मिती, संवाद, शिव्यांचा वापर, दाखले, उपमा, प्रतिमा-प्रतिके, यांचा वापर इत्यादी वाङ्मयीन घटकांचा विचार करण्यात येणार आहे.

१) व्यक्तीचित्रणे :

व्यक्तीचित्रणे हा कथा वाङ्मयातील एक महत्वाचा घटक आहे. कथानकाला गतिमान करण्याचे काम व्यक्तीचित्रणे करित असतात. व्यक्तीचित्रणाशिवाय कथानक अपुरे राहते. हाच कथेचा मूलभूत घटक आहे. कुटुंब, समाज, निसर्ग यांच्याशी व्यक्तीचा सतत परस्पर संबंध येत असतो. त्यामुळे कथेत व्यक्तीचित्रण हा घटक महत्त्वपूर्ण ठरतो. प्रभावी व्यक्तीचित्रण हा श्रेष्ठ कथेचा मुख्य निकष असतो. कथेतील व्यक्तीचित्रणे जितकी प्रभावी आणि जिवंत होतील तितकी कथा यशस्वी होत असते. व्यक्तीचित्रणे रेखाटताना व्यक्तींच्या बाह्यांग आणि अंतरंग या दोन्ही गोष्टी विचारात घेतल्या पाहिजेत. व्यक्तीचित्रणात सुसंगती असणे अत्यंत महत्वाचे असते. व्यक्तीचित्रणे प्रभावी व परिणामकारक होण्यासाठी मनोविश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर केला जातो. 'धगाडा' व 'चिखलचोथा' या कथासंग्रहातील व्यक्तीचित्रणे ही विविध स्तरातील, जातीतील, समाजातील स्वभावाची आहेत. ग्रामीण तसेच नागरी भागात वावरणाऱ्या या व्यक्तीरेखा दारिद्र्याशी झगडत जीवन जगताना दिसतात. एकप्रकारे

जगण्यासाठीची धडपड ते करीत आहेत. ग्रामीण तसेच नागरी भाषेत प्रकट होणारे त्यांचे भावविश्व केशव मेश्राम यांनी अचूकपणे टिपले आहे. 'धगाडा' व 'चिखलचोथा' या कथासंग्रहाच्या अनुषंगाने केशव मेश्राम हे दलित साहित्यिक आहेत असे म्हणणे धाडसाचेच ठरेल. केशव मेश्राम यांच्या कथेतून दलित जीवनाचा प्रत्यय तर येतोच "त्याचप्रमाणे मुंबईसारख्या महानगरातील बकाल वस्तीत राहणाऱ्या, विविध राज्यांतून प्रांतातून आलेल्या वेगवेगळ्या भाषा बोलणाऱ्या आणि पोट भरून कसेबसे जीव जगवायचे, या एकाच सूत्राने बांधल्या गेलेल्या व्यापक अर्थाने 'दलित' असणाऱ्या अनेकविध माणसांचे भयानक जीवनवास्तवही प्रा. मेश्रामांनी आपल्या कथेत मांडले आहे." हे डॉ. सुनील चंदनशिवे यांचे विधान समर्पक वाटते. कारण केशव मेश्राम हे मुंबईच्या परिसरात काही काळ राहिले आहेत. त्यांच्या सभोवताली वावरणाऱ्या व्यक्तीरेखा या त्यांच्या कथांचे विषय झाल्या यात नवल काही नाही. 'ज्वाला कल्लोळ' या कथासंग्रहाच्या मनोगतात केशव मेश्राम म्हणतात, "महानगरी मुंबई हे काही प्रमाणात याचे व मोठ्या प्रमाणात आपल्या देशाचेच परिपूर्ण लघुरूप आहे. शिक्षित-अशिक्षित, गरीब-श्रीमंत, कधीच न सापडणारे पोशाखी गुन्हेगार आणि जगण्याचा गुन्हा करणारे 'करंटे' या उभयतांची विलक्षण गुंतागुंत येथे पहावयास मिळते." अशाप्रकारे मेश्राम यांच्या कथांमध्ये विविध जाती, धर्माची, पंथीय, भाषिक व्यक्तीरेखा पहावयास मिळतात. पुरुष व्यक्तीरेखांबरोबर स्त्री व्यक्तीरेखाही मेश्रामांनी वास्तवपूर्ण रितीने रेखाटल्या आहेत. यांच्या कथेतील स्त्री ही बहुतेक, अन्याय सहन करणारी, शोषित अशा प्रकारची आढळून येते. महानगरीय जीवनात कुचंबलेल्या अवस्थेत जीवन जगणाऱ्या व्यक्तीरेखा मेश्राम यांनी चित्रित केल्या आहेत. त्याचा आढावा आपणाला घ्यावयाचा आहे.

अ) धगाडामधील व्यक्तीचित्रणे :

२००७ साली केशव मेश्राम यांचा 'धगाडा' हा कथा-संग्रह प्रसिद्ध झाला. या संग्रहामध्ये एकूण १४ कथांचा समावेश आहे. या कथासंग्रहात नागरी तसेच ग्रामीण भागातील व्यक्तीरेखांची जगण्यासाठीची चाललेली धडपड व्यक्त झाली आहे. धगाडातील प्रमुख व्यक्तीरेखांचा परामर्श घेऊया.

* प्रमुख व्यक्ती चित्रणे

१. राजबली :

‘धगाडा’ मधील पहिलीच कथा म्हणजे ‘कडेलोट’. राजबली ही या कथेतील प्रमुख व्यक्तीरेखा आहे. राजबली हा रेल्वेखात्यात गुरखा म्हणून काम करतो. रेल्वे स्टेशनच्या या परिसरात रात्री सर्रास अवैध धंदे चालतात. जगण्याचाच एक भाग म्हणून राजबली पैसे घेऊन रेल्वेचे डबे अवैध धंद्याला उपलब्ध करून देतो. पगाराव्यरिक्त ही राजबलीची अधिकची कमाई होती. पत्नीच्या निधनाने राजबली खचून जातो पण मुलगी लज्जेच्या आधारासाठी तो जगत असतो. तो मूळचा नेपाळचाच. मुलगी लज्जेचे लग्न तो थाटात लावून देतो. पण दोन वर्ष झाली तरी तिला मूलबाळ काही होत नाही म्हणून राजबली चिंतेत असतो. मुलीची भेटही क्वचितच होत असते. अचानक एके दिवशी राजबलीवर जणू दुःखाचा डोंगरच कोसळतो. रेल्वेच्या डब्यात एक मुलगी निपचिप पडल्याचे राजबलीच्या निदर्शनास येते. राजबली तिला उचलून आणतो तिचा बुरखा काढून बघतो तर ती त्याचीच मुलगी लज्जे असते. झालेल्या प्रकाराने राजबली उध्वस्त होतो आणि अवैध व्यवसायाला कायमचा रामराम ठोकतो.

अशाप्रकारे राजबलीची कडेलोट होण्याची स्थिती केशव मेश्राम यांनी प्रभावीपणे रेखाटली आहे.

२. कालीदास :

‘अंधारखाई’ या कथेचा मुख्य नायक कालीदास. लोकल ट्रेनमधील तो एक भुरटा चोर असतो. गोरधनच्या टोळीत तो काम करित असतो. चोरांच्या टोळीचे आगळे वेगळे विश्व या कथेतून प्रकट होते. या प्रकारच्या टोळीत प्रमाणिकपणाला काही किंमत नाही याचा प्रत्यय कालीदासला येतो. ट्रेनमध्ये चोरलेले दागिने परत न दिल्याच्या कारणास्तव टोळीप्रमुख गोरधन कालीदासला मरेपर्यंत मारतो.

अशाप्रकारे चोरांच्या दुनियेची अजब सफर केशव मेश्राम या कथेतून घडवितात. कालीदासच्या अंधारखाईत जगण्याची ही कथा महानगरीय जीवनातील जगण्यावर प्रकाश झोत टाकताना दिसते.

३. इब्लिस :

लेखक जे जगतो त्याचा थोडा बहुत प्रभाव त्याच्या लेखनातून उमटलेला दिसतो. केशव मेश्राम यांनी आपल्या जीवनात हरतऱ्हेची कामे केली आहेत. कोळश्याच्या वॅगन उतरवणे, चुन्याची पोती भरणे, सायकल रिक्षा चालवणे, इत्यादी अवघड कामे करत मेश्रामांच्या जीवनाची जडणघडण झाली आहे. त्याचा प्रत्यय 'कलती दुपार' या कथेत येतो. 'इब्लिस' हा वयोवृद्ध या कथेतील प्रमुख व्यक्तीरेखा आहे. गावातील सर्वजण धर्मांतर करायला नागपूरला गेलेली असतात. आणि इब्लिस हा वयोवृद्ध एकटाच गावात असतो. गावाशेजारील रेल्वेसाठी येणाऱ्या कोळश्याच्या वॅगन उतरवून घेण्यासाठी संतराम ठेकेदार इब्लिसला बोलावून नेतो. दरिद्री जीवनात जगणाऱ्या इब्लिसला ही एक संधी वाटते. संतरामकडून पाच रूपये अॅडव्हान्स घेऊन तो अंडी उकडून खातो आणि कोळसा उतरण्यास जातो. वयाच्या मानाने इब्लिसचे शरीर साथ देत नव्हते तरीसुद्धा पैशाच्या अमिषाने जातो. त्याच्या अंगावर कोळश्याचा भार पडून तो मरण पावतो.

अशाप्रकारे दलितांना भूक भागवण्यासाठी काय-काय काम करावे लागते आणि त्याचा परिणाम कशा प्रकारे होतो हे इब्लिस या व्यक्तीरेखेवरून स्पष्ट होते.

४. कृष्णा :

'आतल्या आत' या कथेचा कृष्णा हा मुख्य नायक आहे. तो दलित आहे. शिक्षणाची त्याला आवड आहे. परिस्थितीमुळे शिकता येत नाही. पण वाटेल ती कामे करून 'कृष्णाची शिकण्याची धडपड कमालीची आहे. कृष्णा हा घरची परिस्थिती संभाळण्यासाठी तसेच शिक्षणासाठी गवंडीकाम, भुश्यांच्या कारखान्यात तर कधी कोळश्याच्या वाघीण कामावर अशाप्रकारची कामे करित असतो. सखाराम ढोलकीवाल्याची सायकल रिक्षा तो रात्रीसाठी चालवयायला घेतो. त्यातून कृष्णाला बरी कमाई होत असे. इतर सायकलवाल्यांपेक्षा कृष्णा कमी भाडे घेतो म्हणून माजिद, रामसिंग इ. सायकलवाले त्याच्यावर चिडून असतात त्यातूनच कृष्णाला एका भयंकर

प्रकाराला सामोरे जावे लागते. चिडलेले सायकलवाले कृष्णावर जबरी लैंगिक अत्याचार करतात. या घटनेत कृष्णाची मानसिकता उध्वस्त होते.

अशाप्रकारे जगण्यासाठी एकमेकांवर कुरघोडी करण्याचे प्रकार सर्रास सुरू असतात. त्यात कृष्णासारख्यालाही बळी पडावे लागते ही शोकांतिका आहे.

५. विठ्ठल :

महानगरीय जीवनात पोट आणि पोटाखालच्या अवयवांची भूक प्रभावी असते. ती भागवण्यासाठी प्रत्येकजण कमालीची धडपड करित असतो. 'आंबूसतांबूस' या कथेतील विठ्ठल ही व्यक्तीरेखाही याच चक्रात सापडलेली दिसते. घरची परिस्थिती बिकट. बहिण बाहेरख्याली. अशा परिस्थितीत विठ्ठल हा चोरी करण्याचे काम करित असतो. अशा परिस्थितीत विठ्ठल मामांकडे रहावयास जातो. मामाच्या मुलीचे वागणे पाहून तो तेथून पळ काढतो. परत आपल्या घरी आल्यावर बहिणीचे वर्तन जास्तच बिघडलेले विठ्ठलला दिसते. आपल्या बापाएवढ्या व्यक्तीशी संभोग करताना पाहून विठ्ठलच्या तळपायाची आग मस्तकात शिरते. वारंवारच्या घरगुती भांडणामुळे त्याचा बाप त्याला घरातून बाहेर काढतो. घरातून बाहेर पडलेला विठ्ठल रेल्वे स्टेशनवर गुजरान करित असतो. हमाली, उचलेगिरी, सिनेमाची तिकीटे ब्लॅकने विकणे अशीच काही कामे करित तो पोट भरत असे. आजारपणात त्याची अवस्था आणखीणच बिकट होते. पोटभर खायला नाही. अंगावर मळलेली कपडे, दाढी-केस वाढलेले अशा अवतारात एक मृत महारोग्याच्या अंथरूणात तो रात्रभर झोपतो. सकाळी पोलीसांचा मार खावा लागतो. अशा बिकट परिस्थितीतले विठ्ठलचे जीवन केशव मेश्राम यांनी आंबूस-तांबूस या कथेत चित्रित केले आहे.

६. नुसात्या :

पडेल ती कामे करणारी नुसत्या ही व्यक्तिरेखा आहे. घरात अठराविश्व दारिद्र्य. आपल्या पत्नीसह नुसात्या कसेबसे दिवस ढकलत असतो. मुलगी घरी येणार म्हणून नुसात्या व त्याची पत्नी हैराण होतात. दारिद्र्यामुळे नुसात्या आपले पोट नीट

भरू शकत नव्हता त्यातच मुलगीला सोडायला तीन चार पाहुणेही येणार होते. पाहुणे आल्या त्यांना मांसाहारी जेवण देण्याचे ठरते. इकडचे तिकडचे पैसे गोळा करून हा बेत ठरतो. मटण कमी पडल्यावर दारूच्या नशेत नुसत्या गर्भार कुत्रीलाच ठार करून तिचे मांस पाहुण्यांना खायला देतो. दारिद्र्याची परिसीमा जेव्हा ओलांडली जाते तेव्हा माणूस आंधळा होतो त्याचा प्रत्यय नुसत्या या व्यक्तिरेखेवरून येतो.

७. समाधान शेंडे :

‘हादरा’ या कथेचा समाधान शेंडे हा मुख्य नायक. तो एक यशस्वी वकील असतो. दलित असणारा समाधान जैनधर्मीय मुलीशी प्रेमविवाह करतो. लगनानंतर दोन मुले झाल्यानंतर पत्नी-पतीमध्ये काही कारणास्तव दुरावा निर्माण होतो. एकूण आंतरजातीय विवाह केल्यामुळे उद्भवणाऱ्या समस्यांचा परामर्श समाधान या व्यक्तिरेखेवरून मेश्राम यांनी घेतला आहे.

८. सुलकी :

पाठपुरावा या कथेची सुलकी ही मुख्य नायिका आहे. तिच्या जीवनातील पडझड आणि त्यातून तिची होत गेलेली परवड याचे चित्रण या कथेत येते. दुर्दैवाने पाश पडलेली सुलकी कशा कशा दुःखभोगांना सामोरी जाते, त्याचे प्रत्ययकारी चित्रण मेश्रामांनी या कथेत केले आहे. पण तिच्या आयुष्यात शेवटी आलेला पुरुष जो जातीने मुसलमान व व्यवसायाने लोहार असतो तो चांगल्या स्वभावाचा असतो. या गोष्टीचे समाधान वाटते न वाटते तोच तिचा नवरा क्षय रोगाने ग्रासलेला आहे हे कळताच सुलकीचे भावविश्व उध्वस्त होते. सुलकी सुस्वभावी, समंजस आहे. लहानपणीच्या बापूदादाबद्दलचा जिव्हाळा ती टिकवून आहे. दीर्घ कालावधीनंतर त्याची भेट झाल्यानंतर तर तिच्या मनाचा बांध फुटतो व ती त्याला सर्व काही सांगते. बापूदादाची व्यक्तिरेखा सुलकीची कहाणी सांगण्यासाठी निमित्त म्हणून उपयोजिलेली दिसते.

१. विकास :

शककल ही मेश्रामांनी लिहिलेली एका वेगळ्या विषयावरची कथा. तिचा नायक आहे विकास. विकास हा शाळकरी मुलगा आहे. शैला ही त्याची मोठी बहिण. बहिणीची चहाडी विकास घरात सर्वांना सांगतो आणि तिच्या लग्नाची जोरदार तयारी सुरू होते. आपली चूक लक्षात आल्यावर विकास हे लग्न शककल लढवून मोडतो. खोडकर, हसतमुख असणारी विकासची व्यक्तिरेखा प्रभावी वाटते.

* इतर व्यक्तिरेखा

उपरोक्त प्रमुख व्यक्तिरेखांबरोबर इतरही काही अन्य व्यक्तिरेखा 'धगाडा' कथासंग्रहातील कथामधून दिसून येतात. 'छलांग' कथेतील 'तानू-राणू' या भावांची जोडी, भूक या कथेतील लखू डोंगरे, भीमा कलार, फतल्या भोई आणि शिवराम तेली त्याचप्रमाणे खवडा कथेतील नारायण दांगट व पांडुरंग पाटील त्याचप्रमाणे समर्पण कथेतील विनयवती या सर्व व्यक्तिरेखा प्रभावी वाटतात.

ब) चिखलचोथा मधील व्यक्तिचित्रणे

२००७ साली केशव मेश्राम यांचा दुसरा कथासंग्रह 'चिखलचोथा' प्रकाशित झाला. या कथासंग्रहात एकूण आठ कथांचा समावेश असून या कथा महानगरीय आहेत. महानगरीय जीवनातील माणसाचे जगणे, त्याची कुचंबना, दुःख, जगण्यासाठी चाललेली त्याची धडपड, तसेच महानगरीय क्रूरतेचा प्रत्यय चिखलचोथा या कथासंग्रहातून दिसून येतो.

१. बल्लू :

'शोष' या कथेतील बल्लू ही मुख्य व्यक्तिरेखा आहे. महानगरीय जीवनामध्ये होणारी माणसाची कुचंबना मेश्राम यांनी बल्लू या व्यक्तिरेखेद्वारे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. बल्लू हा दिसायला अत्यंत कृश असतो. म्हणून त्याला सर्वजण 'बल्लू सुक्कट' म्हणत. मुंबई व परिसरात गावठी दारू पोहचवण्याचे काम बल्लू करीत

असतो. बल्लूचा मुलगा बेंगलोरच्या हॉटेलमध्ये कामाला असतो. पत्नीच्या निधनानंतर बल्लू एकटाच जगत असतो. पक्यादादा या गुंडाने सोडून दिलेल्या स्त्रीला बल्लू जवळ करतो आणि त्याची परवड कशी होते ते मेश्रामांनी प्रभावीपणे मांडले आहे.

२. परताप सरतापे :

‘गरगर फिरकी’ या कथेचा मुख्य नायक आहे परताप सरतापे. मुंबई ही सर्वांची पालक आहे. मुंबईत येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला मुंबई आपली वाटते. परतापही कामानिमित्त मुंबईला येतो. गॅरेजमध्ये काम मिळवतो. पण तिथे त्याला गुंडाचा त्रास होत असतो व पैसेही कमी मिळत होते. भन्नेबाबू हा एक विश्वासू माणूस परतापला रामलालकडे ड्रायव्हर म्हणून कामास लावतो. अत्यंत हुशार, प्रामाणिक व कष्टाळू असणारा परताप सरतापे ही व्यक्तीरेखा कथा वाचून झाल्यानंतरही वाचकांच्या नजरेसमोरून जात नाही.

३. जगताप :

मुंबई ही एका अर्थाने भारत देशाचे लघुरूप आहे. देशातील हर एक राज्यातील लोक मुंबईत राहतात. भाषा, संस्कृतीच्या पातळीवर एक वेगळेच जीवन मुंबईत पहावयास मिळते. विविध व्यवसाय-धंदे करीत हे लोक आपली उपजिविका करताना दिसतात. जगवंता हा असाच रोजगाराच्या शोधात उत्तर प्रदेशहून मुंबईत आला. सुखबीर जथ्थेदाराकडे तो धोब्याचे काम करीत असतो. जगवंता हा अगदी साधा, सरळ, सुस्वभावी माणूस असतो. पण धोबी घाटावरचे सर्व धोबी जगवंताची वाटेल ती थट्टा मस्करी करावयाचे. सर्वजण त्याच्या साधेपणाचा फायदा घ्यायचे. सुखबीरही जगवंताला नाही-नाही ते बोलायचा, त्रास द्यायचा. एक दिवस चिडून जगवंता सुखबीरला अॅसिडच्या हौदात बुडवून मारतो. महानगरीय जीवनातील टोकाची हिंसा जगवंताच्या व्यक्तिरेखेवरून स्पष्ट होते.

४. नयना :

‘वारूळ’ कथेतील नयना ही एक प्रभावी स्त्री व्यक्तिरेखा आहे. प्रेमप्रकरणात नयना आपल्या दोन भाच्यांच्या सोबत नागनाथबरोबर मुंबईला पळून येते. मुंबईत काम

करून आपला संसार थाटायचा असा नयनाचा विचार असतो. मात्र नागनाथ वेगळ्या मनोवृत्तीचा माणूस असतो. त्यांना सोडून तो पळून जातो. आपल्या भाच्यांसोबत ती कसेबसे दिवस ढकलते. परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी जगण्यासाठी ती वेश्या बनते आणि आपल्या भाच्यांचा सांभाळ करते. पण मुंबईच्या झोपडपट्टीतील जीवन दोन्ही भाच्यांना एक वेगळेच जीवन जगायला शिकवते. महानगरात अबला स्त्रीची होणारी कुचंबना मेश्राम यांनी नयनाच्या व्यक्तिरेखेद्वारे मांडली आहे.

५. झुलीबाई :

‘उंच उंच माती’ या कथेची झुलीबाई ही मुख्य स्त्री व्यक्तिरेखा आहे. झुलीबाईचे सगळे कुटुंब अपघातात मरण पावतात. बचावलेल्या एका नातवासह (वनवास) ती मुंबईला येते. वनवास गोदीमध्ये काम करीत असतो. घडलेली दुःखद घटना विसरून दोघेही सुखाने जगत असतात. झुलीबाई नातवाच्या लग्नासाठी काही पैसे साठवून ठेवत असते. नातवाच्या लग्नाचे वेध तिला लागलेले असतात. अशातच नातवाचा गोदीवर काम करत असताना मृत्यू होतो आणि झुलीबाईवर दुःखाचा डोंगर कोसळतो. झुलीबाई या व्यक्तिरेखेद्वारे स्त्रीला भोगाव्या लागणाऱ्या असीम दुःखाचा परामर्श मेश्राम यांनी घेतला आहे.

६. शुभांगी :

मुंबई ही सर्वांना जगायला शिकवते तसेच मरायलाही भाग पाडते. चांगल्या लोकांप्रमाणे वाईट प्रवृत्तीची लोकंही मुंबईत पहावयास मिळतात. शुभांगी ही तरूणी दिपकच्या प्रेमात पडते. दोघेही लग्न करणार असतात. दर आठवडी ते एकमेकांना भेटत असतात. दिपक बरोबरची स्वप्ने शुभांगी रंगवित असते. एके दिवशी या स्वप्नांना तडा जातो. दिपकला भेटून येताना शुभांगीला घरी जायला वेळ होतो. एकटी पाहून शुभांगीचा गैरफायदा गुंडाची एक टोळी घेते. आणि शुभांगीचे भावविश्व उद्धस्त होते. मेश्राम यांनी शुभांगीच्या या उद्धस्त भावविश्वाचा परामर्श वखवख या कथेद्वारा घेतला आहे.

७. माया आणि उमेश :

चाकरमानी कुटुंबातील माया आणि उमेश ही दोन कुमारवयीन मुलं. पारेखवाडीच्या झोपडपट्टीत ते दाटीवाटीने राहत असतात. वडील आजारी असल्याने माया व उमेश यांचे आईवडील गावी जातात. जाताना मुलांची जबाबदारी ते शेजारील लोकांवर सोपवतात. दरम्यानच्या काळात मुंबईत भयंकर पाऊस पडतो व सारे जनजीवन विस्कळीत होते. माया व उमेश यांच्या घरातही पाणी-पाणी होते. पावसाचा जोर वाढणार असल्याने सर्वजण आपली घरे खाली करून सुरक्षित स्थळी रहावयास जायला निघतात. माया व उमेशही आवश्यक अशा वस्तू घेऊन शेजाऱ्यांसमावेत एका मोठ्या गोठ्यात रहायला जातात. रात्री दोघांच्यावरही लैंगिक अत्याचार होतो. अशा रितीने महानगरीय वासनेला बळी पडलेल्या दोन अल्पवयीन मुलांची ही कथा मेश्राम यांनी प्रभावीपणे रेखाटली आहे.

अशा रितीने केशव मेश्राम यांनी आपल्या कथेतून दलित तसेच महानगरीय शोषित स्त्री-पुरूषांचे दरिद्री, दुःखी, उध्वस्त भावविश्व आपल्या धगाडा आणि चिखलचोथा या कथासंग्रहातून रेखाटले आहे.

२. भाषाशैली :

कथात्म साहित्यामध्ये भाषाशैलीला महत्वाचे स्थान असते. मानवी जीवनाच्या एका पैलूचे, स्वभावाचे चित्रण कथात्म साहित्यिक आपल्या साहित्यकृतीत करीत असतो. प्रत्येक साहित्यकृती ही भाषेच्या माध्यमातूनच व्यक्त होत असते. त्यामुळे प्रत्येक लेखक साहित्यकृती निर्माण करीत असताना ती साहित्यकृती भाषेद्वारा सजवीत असतो. भाषेची दोन रूपे आहेत. एक म्हणजे प्रमाणभाषा व दुसरी म्हणजे बोलीभाषा या दोन्हींचा वापर लेखक आपल्या साहित्यकृतीत करीत असतो.

भाषेच्या सहाय्यानेच कोणतीही साहित्यकृती आकारास येते. भाषा हे साहित्याचे माध्यम आहे. याबाबत बापट व गोडबोले म्हणतात की, “विचार व भावना शब्दांद्वारे

व्यक्त करण्याचे माध्यम हे भाषेचे कार्य असते.” त्यामुळे भाषेला अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. प्रत्येक साहित्यकृतीच्या अभिव्यक्तीनुसार साहित्याची भाषा बदलत जाते. त्यामुळेच कादंबरीची भाषा ही कवितेसारखी नसते तसेच नाटकाची भाषा ही कादंबरी सारखी नसते. भाषेमुळे साहित्यकृतीला एक वेगळेपण प्राप्त होते. कथेची भाषा ही जितकी साधी, सोपी, सरळ असेल तितके तिचे स्वरूप आकर्षक व परिणामकारक होते. त्याचप्रमाणे कथेच्या मांडणीला, पात्रांच्या स्वभाव परिपोषाला भाषाशैलीमुळे महत्त्व प्राप्त होते. पण या शैलीचे स्वरूप प्रत्येक लेखकाच्या लेखनशैलीवर त्याच्या व्यक्तिमत्त्वावर अवलंबून असते. म्हणजेच प्रत्येक लेखकाची भाषाशैली ही वेगळ्या स्वरूपाची असते. त्याच्या त्या वेगवेगळ्या शैलीमुळे तो कथाकार महत्त्वपूर्ण ठरतो.

*** ‘धगाडा’ व ‘चिखलचोथा’ या कथासंग्रहातील भाषाशैलीचे वेगळेपण:**

प्रत्येक लेखकाच्या साहित्यकृतीवर देश-काल-परिस्थितीचा प्रभाव होत असतो. असे तेनचा सिद्धांत सांगतो. लेखक ज्या समाजात वाढला, ज्या काळात त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडण-घडण झाली तो काळ, त्याचप्रमाणे तत्कालीन परिस्थितीचे प्रतिबिंब त्या त्या लेखकाच्या साहित्यकृतीवर उमटत असते. मेश्राम यांची भाषाशैली मिश्र स्वरूपाची आहे. ते मूळचे वऱ्हाडातील पण व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीच्या काळात मुंबई, अकोला, वऱ्हाड प्रांतात त्यांचे वास्तव्य होते. याचा प्रत्यय त्यांच्या कथेतील भाषेतून येतो. मेश्राम यांच्या भाषेची जडण घडण विविध भाषासंकटातून झाली आहे. त्यामुळेच ते वऱ्हाडमधील समाजजीवन किंवा मुंबईतील समाजजीवन तेथील भाषेतून व्यक्त करू शकतात. हे त्यांच्या भाषेचे एक वैशिष्ट्य मानता येईल. धगाडा तसेच चिखलचोथा या दोन्ही कथासंग्रहामध्ये वऱ्हाडी बोली, मुंबईतील झोपडपट्टीतील भाषेचा प्रत्यय येतो. त्याचा आपण विस्ताराने विचार करू.

* बोलीभाषेचा वापर :

केशव मेश्राम यांच्या कथासाहित्यातील बोलीभाषा महत्त्वाची ठरते व त्यांच्या कथा त्यातील व्यक्तिरेखांच्या बोलीभाषेच्या वापराने अतिशय जिवंतपणे अभिव्यक्त झालेल्या आहेत. जे जीवन मेश्राम प्राधान्याने चित्रित करतात ते मुख्यत्वेकरून दलितांचे, शोषितांचे जग आहे. मग हे जग वऱ्हाड प्रांतातील असो किंवा मुंबईतील झोपडपट्टीतील. प्रभावीपणे भाषेची मांडणी करताना मेश्राम भाषेद्वारे त्याला व्यक्तिरेखांच्या उपजत वाटणाऱ्या भाषेचा वापर करतात. उदा. 'धगाडा' कथासंग्रहातील कलती दुपार या कथेतील इब्लिस मास्तरचे निवेदन पहा. "आमाले काय समजते ठेकेदार? पन एवढा सांगतो, हिंदू मनून रायन्यात आणि मरन्यात तरी काई फायदा नसे? जेथी जा तेथी हुडुस-फुडुस. आपला मानूस लावन्यासाठी मले हकाललाच की नाई मिलातून-च्या भोसडीच्या नातूच्या अवलादीनं? तरी साच्यावरून उतरतानाच माहावाला पाय अटकला चक्क्यात पन् कोनाले दया-माया?"^२ अशाप्रकारच्या वऱ्हाडी बोलीच्या निवेदनातून मेश्राम यांचे भाषाशैलीचे एक वेगळे वैशिष्ट्य दिसून येते. इब्लिसच्या मनातील जातीविषयक घालमेल या निवेदनातून व्यक्त होते. त्याचप्रमाणे धगाडा कथासंग्रहातील आंबूसतांबूस, ऊब या कथेतील विठ्ठलचे निवेदन पहा-

"पाय सुमन! आता मी त चाललो, पन कोन तुला नांदवते? मामा कोणत्या गावी, कोनाच्या घरात तुवा लग्न करते? ते पाइन मी. नाई तेथी जाऊन बोंबललो तर, कोसऱ्या सूर्यवंशाची अवलाद सांगणार नाही. अमरावतीच्या दाही साथीत, अकोल्याच्या माळीपुरा गल्लीतच तुले धंद्याले लावले पायजे."^३ अशा प्रकारच्या वऱ्हाडी बोलीतून त्या भाषेचे वेगळेपण तेथील वैशिष्ट्यासह दिसून येतात.

अशाप्रकारे धगाडा या कथासंग्रहातून काही कथांमध्ये केशव मेश्राम यांनी वऱ्हाडी बोलीचा वापर केला आहे. वऱ्हाड प्रांतातील लोकजीवनाचा प्रत्यय धगाडा मधील कथा वाचताना येतो.

* मुंबईच्या झोपडपट्टीतील भाषाशैली :

मुंबईच्या झोपडपट्टीतील जग केशव मेश्रामांनी जवळून अनुभवलेले आहे. मुंबईच्या झोपडपट्टीतील भाषा ही अनेक भाषांचा संकर होवून बनलेली आहे हे लक्षात येते. या भाषेची एक वेगळीच धाटणी आहे. नागरी जीवनात अश्लील वाटतील असे शब्द या भाषेत सहज वापरले जातात. मेश्रामांनी ही भाषा जवळून पाहिली आहे. मुंबईच्या झोपडपट्टीत मेश्रामांनी काही काळ वास्तव्य केले होते. त्यामुळे कथेतील भाषाशैलीचा प्रभाव त्यांच्या कथालेखनावर झालेला दिसून येतो. ही भाषा मेश्रामांच्या कथेत तिच्या उपजत वैशिष्ट्यांसह उतरते.

उदा. चिखलचोथा कथासंग्रहातील शोष या कथेतील वस्तूचे निवेदन पहा. “आनंद मोठा होणार, दंडात बेटकुळी, मनगटात जोर हातात रामपुरी. बल्लूला वाटायचे. ‘हरामी! मेरे बापपर हात उठाता है। बलराम की औलाद हूँ!’”^४ किंवा चिखलचोथा कथासंग्रहातील कुरघोडी कथेतील रामदासचे निवेदन पहा “देखो भाई! ये धोबीघाट है। दिल का मैल बदनपे। बदन का मैल पसीना कपडे पर। येतो होता ही है। जत्थेदारजी सुखबीर की आदत जरा अजीब है। तुम इनके इरादें के बारे में दिल में मैल लाना और ख्याल देना बिलकूल छोड दो।”^५ किंवा वारूळ कथेतील अत्तार दादाचे निवेदन पहा, “चची! लडकी तो धंदे को तैय्यार है। ओ कहती है तो उसके रिश्तेदार; ये छोटे लडकियोंकी कुछ अल्लगमे ठिकाणा लगाना। क्या झंझट है सोशल वर्कर और पुलिस आयी तो मैं भी क्या करूंगा”^६ या प्रकारची हिंदी भाषा मुंबईच्या झोपडपट्टी परिसरात बोलली जाते. केशव मेश्रामांनी आपल्या कथामधून ही भाषा प्रभावीपणे प्रसंगानुसार समर्पक अशी मांडली आहे.

अशाप्रकारे मेश्रामांच्या भाषाशैलीचा विचार करता त्यांच्या कथालेखनाची भाषा ही मिश्र स्वरूपाची असल्याचे दिसून वऱ्हाडी बोलीच्या वापराबरोबर मुंबईची संकरित भाषा ही मेश्राम वापरताना दिसतात.

३. वातावरण निर्मिती :

कथा या वाङ्मय प्रकारामध्ये वातावरणनिर्मिती महत्वाचे स्थान आहे. कथेतील कथावस्तू व व्यक्तीदर्शन यातील रहस्य उलगडण्यास वातावरण निर्मितीचा फार उपयोग होतो. कथेच्या कथावस्तूमध्ये येणारी घटना, प्रसंग व विविध व्यक्तींच्या स्वभावाचे दर्शन घडविण्यासाठी वातावरण निर्मितीचा फार उपयोग होतो. वातावरण निर्मितीमुळे कथा समृद्ध होण्यास मदत होते. कथेला वास्तवतेचे परिमाण प्राप्त होण्यासाठी वातावरण निर्मितीची आवश्यकता असते. समर्पक वातावरण निर्मिती यशस्वी व श्रेष्ठ कथेमागचे रहस्य असते. विविध कथालेखक आपल्या कथातून विविध प्रकारे वातावरण निर्मिती करताना दिसून येतात. कथावस्तूच्या स्वरूपानुसार वातावरणनिर्मितीही बदलताना दिसते.

कथालेखक केशव मेश्राम यांनी आपल्या कथामधून प्रभावी वातावरण निर्मिती करून कथा जिवंतपणे उभ्या केल्या आहेत. धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहातून वातावरण निर्मितीचे विविध प्रभावी नमुने पहावयास मिळतात. मेश्रामांचे कथाविश्व व्यापक असल्याने त्यांच्या कथांतून वातावरण निर्मितीही विविध स्वरूपाची आढळते. उदा. धगाडा या कथा संग्रहातील कडेलोट मधील वातावरणनिर्मिती पहा. “समोरचा अंधुक उजेड अडवला गेला. एक नाचरी, बोचरी हलकीशी शीळ वाजली. मनगटातील कड्याने ठोकल्याचा ठक्ठक् आवाज झाला.”^{१७} किंवा चिखल चोथा या कथासंग्रहातील कुरघोडीमधील वातावरण निर्मिती पहा.

“तो धोबी घाट रोजच्यासारखाच गजबजलेला होता. तेथे राबणाऱ्या तीन-साडेतीनशे मजुरांची तो भाकरी होता. त्यांच्या लगबग हालचालींनी तो धगधगायचा. आजूबाजूची एकही वस्तू वा वास्तू त्याच्या काळपट मिठीतून सुटली नव्हती. हजार-बाराशे सिमेंट हौदात पाणी खळाळा आपटायचे. गोल गरागरा फिरत अंगात आल्यासारखे घुमायचे. बुडबुड्यांनी बोलायचे. फेसाळून एका हौदातून दुसऱ्यात

शिरायचे. कॉस्टिक सोडा, नीळ, डिटर्जंट, शिकेकाई पावडर, रिठ्यांचा चूर, ॲसिड यांच्या उकळत्या रसायनांचे गरजेप्रमाणे घुसळण-मिसळण चालायचे, गार-गरम पाणी खो घालीत पळायचे. आपल्या वेगाने माणसांना नाचवायचे, झुलवायचे, दमवायचे आणि धुतलेली ओली वस्त्रे सुकेपर्यंत गुंडाळून साऱ्यांची फुगडी पाहत बसायचे.”^{१७} त्याचप्रमाणे धगाडा कथासंग्रहातील समर्पण कथेतील वातावरण निर्मिती पहा, “रातराणीच्या गंधाची एक लुसलुशीत झुळूक मला वेढून जाते आणि माझी झोप थोडीशी चाळवते. पुन्हा रेशमी शाल पांघरून मी बिछान्यात गुरफटणार, इतक्यात उच्चरवात घातलेली कोंबड्यांची साद ऐकायला येते. भूपाळी म्हणतच मी उठून बसतो. सारं वातावरण कसं अगदी शांत असतं.”^{१८} अशाप्रकारचे किंवा याच कथेतील “सोनेरी किरणांनी झाडांची शरीरे भिजवित चंडांशू मध्यावर येतो आणि चंडिकेपुढील विस्तृत पटांगणात शरीरावर शहारे येतील अशा द्वंद्वयुद्धांना वस्त्रांतून झळकणाऱ्या शरीरावर शहारे येतील अशा द्वंद्वयुद्धांना आरंभ होतो. शेंदूर आणि शेवंतीपुष्पांनी चंडिकेची मूर्ती तळपत असते.”^{१९} अशाप्रकारची प्रत्ययकारी वातावरणनिर्मिती करून मेश्राम वाचकांना त्या-त्या वातावरणात घेऊन जातात आणि विलक्षण अनुभव देतात.

४. प्रसंगनिर्मिती :

प्रसंगनिर्मिती हा कथालेखनाचा महत्त्वाचा घटक मानला जातो. प्रभावी प्रसंगनिर्मितीद्वारे कथालेखक कथावस्तूला गती देण्याचा प्रयत्न करीत असतो. कथावस्तूमध्ये घटना, प्रसंग यांची निर्मिती करीत असताना प्रसंगनिर्मिती करावी लागते. आकर्षक प्रसंगनिर्मिती कथेला नेहमीच पोषक ठरत असते. कथावस्तूनुसार प्रसंगनिर्मिती वेगळ्या स्वरूपाची असू शकते. केशव मेश्राम यांनी आपल्या कथांमधून प्रभावी अशी प्रसंगनिर्मिती केलेली दिसून येते. धगाडा व चिखलचोथा मधील कथा वाचताना या त्यांच्या विलक्षण प्रसंगनिर्मितीचा प्रत्यय येतो. उदा. धगाडा या कथासंग्रहातील कलती दुपार मधील ही प्रसंगनिर्मिती पहा, “आज संतराम चिडला होता; पण आता वाघीण

येऊन दीड घंडा होऊन नेला होता. सकाळची मोटार गाठायची होती. आठवता आठवता त्याला खाऱ्या पाण्याच्या चावडीजवळचे कडूलिंबाखालचे इब्लिस मास्तराचे घर आठवले. त्याची दोन पोरे, सुना नेहमी अडीअडचणीला संतरामच्या कामी पडत. उत्साहाने निघाला.”^{१०} अशाप्रकारे किंवा चिखलचोथा कथासंग्रहातील गरगर फिरकी या कथेतील प्रसंग निर्मिती पहा “शामलाल सोबत साध्या कपड्यांतले बडे अधिकारी जीपने निघाले होते. ते सरदारजीच्या गॅरेजमध्ये बेधडक घुसले होते. अगळ्या स्पॅनवाल्यांनी हवा तंग बनली होती. सरदार पार गळून गेला होता. ‘हमको क्या मालूम लालदादा ये आपका आदमी है। हमको माफी कर दो। सगळ्या दहा-बारा लोकांची मेहमानी झाली होती. पाच हजार रोख शामलालने परतापला दिले होते. सलाम घेत सुहास्य मुद्रेने तो निघाला होता.”^{११} अशाप्रकारच्या प्रसंगनिर्मितीतून केशव मेश्राम यांनी आपल्या कथेतून नेमकेपणा साधला आहे. विविध प्रकारच्या प्रसंगासाठी करावी लागणारी समर्पक प्रसंगनिर्मिती मेश्राम यांच्या कथांतून पहावयास मिळते.

५. संवाद :

कथालेखनात संवादनिर्मितीला महत्त्वाचे स्थान आहे. कथावस्तूबरोबर जसे व्यक्तिरेखा महत्त्वाच्या असतात तसेच त्या व्यक्तिरेखांच्या तोंडून बाहेर पडणारे संवादही महत्त्वाचे असतात. व्यक्तिरेखांच्या व्यक्तिमत्त्वाला धरून केलेली संवाद निर्मिती महत्त्वाची ठरते. व्यक्तिरेखा जीवंत करण्यात संवादाचा वापर होत असतो. मुख्य म्हणजे पात्रांचा स्वभाव कळून येतो. पात्रांच्या मनात नेमके काय चालले आहे ते कळण्यासाठी संवादाचा वापर होताना दिसून येतो. कथेमधील व्यक्तीरेखांचे अंतरंग समजण्यासाठी त्या त्या व्यक्तींच्या मनोगताचे निवेदन करण्यासाठी लेखक संवादाचा उपयोग करतो. व्यक्तिरेखांचे व्यक्तिमत्त्व सूचित करण्यासाठी तसेच कथावस्तू गतीशील करण्यासाठीही संवाद कथेला पूरक ठरतात. त्यामुळे कथानकांची गती वाढते. केशव मेश्राम यांनी आपल्या धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहामधून प्रभावी अशी संवाद

रचना केली आहे. विविध स्वभावाच्या व्यक्तिरेखांचे स्वभाव रेखाटनासाठी त्यांनी समर्पक संवादाचा वापर केला आहे. उदा. धगाडा या कथासंग्रहातील कलती दुपार मधील हा संवाद पहा

“काय ठेकेदार, इकडे कुठे ह्या वस्ती?”

“अरे, रामराम मास्तर! कोणी नाही काय घरात?” मान झुकवत, सायकल स्टँडला लावत, संतरानेच उलटा प्रश्न केला. “आता दोन-चार दिवस, आमच्या मोहोल्यात कोणी नाई भेटणार ठेकेदार. सगळे गेले नागपूरला. धर्म बदलावाले.” सुस्त डोळ्यांनी पण निरूत्साही स्वराने, इब्लिसने माहिती दिली.”^{१२} किंवा

“क्यों बाबू, चलोगे जुना शहर?”

“हा! क्यों नहीं बाबूजी? चलो, बैठो।”

“क्या लोगे साफ बोलो. बाद में लफडा नहीं चाहिए।”

“देना दो रूपया।”^{१३} किंवा

“अरे भाई! सुनते है तुमार लडका भया।

तुम्हाला छोकरा झाला असे ऐकतोय. आमचे तोंड नाही गोड केले.

वा मरद का काम... तूने ही किया। भगवान सुखी रखे।

कमाल है भई! तुम भी बाप बन गये। महाभारत की लाट्री फुटी”^{१४}

अशाप्रकारचा मिश्र संवाद असो पात्रांच्या मनात काय घालमेळ चालली आहे ते स्पष्टपणे जाणवते ते प्रभावी अशा संवादांमुळेच म्हणूनच कथावस्तू गतिमान करण्यासाठी, पात्रांचे व्यक्तीमत्त्व कळण्यासाठी संवाद महत्त्वाचे ठरतात. धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहातून केशव मेश्राम यांनी प्रभावी अशी संवाद निर्मिती केली आहे.

६. प्रतिमांचा वापर :

कथात्म साहित्यात प्रतिमांचा वापर महत्त्वाचा ठरतो. प्रभावी अशा प्रतिमांचा वापर कथेला एक उंची प्राप्त करून देतो. सुधीर रसाळ म्हणतात त्याप्रमाणे,

“परिणामकारक प्रतिमांचा वापर करण्याची प्रवृत्ती आधुनिक लेखनात अधिक आहे. प्रतिमा हा संस्कृत शब्द आहे. त्याचा अर्थ साम्य व्यक्त करणारी मूर्ती किंवा संवेद्य आकार, साधर्म्य, परावर्तित साधर्म्ययुक्त वस्तू, साधर्म्ययुक्त चित्र असा आहे. प्रतिमा या शब्दांच्या अर्थात संवेद्य आकार, चित्र किंवा मूर्ती व त्याच्यातील साधर्म्य असे दोन घटक दिसून येतात. म्हणून प्रतिमा या संज्ञेतून कुठल्याही दोन किंवा अधिक घटनांमधील संवेदनाकृतीतील नाते व्यक्त होते. संवेदनाकृतीतील हे परस्परसंबंध कधी रूपकांमधून व्यक्त होत असतात. म्हणून उपमारूपकारी अलंकारांना प्रतिमा या सर्वसमावेशक संज्ञेने संबोधने अधिक युक्त होईल.”^{१५} अशा प्रकारे प्रतिमांचे स्वरूप असते. केशव मेश्राम आपल्या धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहातील कथांमधून समर्पक प्रतिमा योजना केली आहे. त्यांच्या कथांतील प्रतिमा पुढीलप्रमाणे

- १) ‘पाऊस रपरपत होता’. (धगाडा, कडेलोट).
- २) गारगोट्यांसारखा थंड डोळ्यांनी गर्दीकडे पाहत, विठ्ठल थडथडत नुसता उभा होता. (धगाडा, आंबूसतांबूस ऊब)
- ३) पुंगी वाजवल्यासारखा पाऊस ओतत होता. (चिखलचोथा, शोष)
- ४) रक्ताचा कणनूकण त्याला वाकल्या दाखवीत होता. हिणवत होता. उथळ पाण्याचा तळ काठीने ढवळून चिखलाखाली कारंजी उसळावी तसे त्याचे झाले होते. (चिखलचोथा, रंध्राची गोष्ट).
- ५) हातपाय गच्च बांधलेल्या एखाद्या नग्न शरीरावर गंजलेल्या, तुटक्या-फुटलेल्या ब्लेडने चराचर चरे पाडतच सुटावे, तसा तो आवाज त्या परिसरातील सजीव-निर्जीवांच्या कणाकणात भिनत होता. (चिखलचोथा, उंच उंच माती).

अशाप्रकारच्या प्रतिमा निर्मितीतून केशव मेश्राम यांनी एक विलक्षण परिणाम साधला आहे.

७. शिष्यांचा वापर :

केशव मेश्राम यांचे कथाविश्व हे अनेक वाङ्मयीन गुणांनी समृद्ध आहे.

वऱ्हाडातील तसेच मुंबईतील झोपडपट्टीतील वास्तव्यादरम्यान त्यांनी तेथील भाषा ही

बारकाईने आत्मसात केलेली दिसून येते. वऱ्हाडी बोलीमध्ये किंवा मुंबईच्या झोपडपट्टीच्या मिश्र भाषेत शिव्यांचे प्रमाण अधिव्याने जाणवते. या समाजजीवनाचे दर्शन घडविताना मेश्राम यांनी या परिसरातील शिव्यांचा वापरही आपल्या कथालेखनातून केला आहे.

त्या शिव्या पुढीलप्रमाणे :

- १) गांडू की अवलाद. (धगाडा, अंधारखाई)
- २) आपला मानूस लावऱ्यासाठी मले हकाललाच की नाई मिलातून-च्या भोसडीच्या नातूच्या अवलादीनं. (धगाडा, कलती दुपार).
- ३) धेड साला रिखा दूसरे की और खुजली पैसा कमाने की. (धगाडा, आतल्या आत)
- ४) जाऊ दे, मरंल भोसडी. करंल तसं भरंल (धगाडा, आंबूसतांबूस ऊब)
- ५) क्या फटिचर आदमी है रे तू. एकदम निकम्मा, गांडू पौडर का गोला फुटता नहीं तुझ से (चिखलचोथा, कुरघोडी).

अशाप्रकारे केशव मेश्राम यांनी आपल्या धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहातून वऱ्हाडी तसेच मुंबईतल्या झोपडपट्टीतल्या भाषेतल्या शिव्यांचा समर्पक पद्धतीने वापर केला आहे.

समोरोप :

अशारितीने प्रस्तुत प्रकरणात आपण केशव मेश्राम यांच्या धगाडा व चिखलचोथा या कथासंग्रहातील अभिव्यक्ती विशेषांचा परामर्श घेतला. व्यक्तिचित्रणे, भाषाशैली, वातावरणनिर्मिती, प्रसंग निर्मिती, संवाद, प्रतिकांचा वापर तसेच शिव्यांचा वापर या सर्व पातळीवर मेश्राम यांची कथा वेगळी ठरते. विपुल वाङ्मयीन गुणवैशिष्ट्यांनी युक्त असणाऱ्या केशव मेश्राम यांच्या अभिव्यक्ती विशेषांचा विचार प्रस्तुत प्रकरणात विस्ताराने करण्यात आला आहे.

संदर्भ सूची

१. संपा. चंदनशिवे सुनील : दलित साहित्यातील तेजस्वी तारा
अभिनंदन प्रकाशन, कोल्हापूर, २००८,
पृ. क्र. ६४
२. मेश्राम केशव : 'धगाडा', प्रियदर्शी प्रकाशन, कोल्हापूर,
२००७, पृ. क्र. २९
३. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ५५
४. मेश्राम केशव : 'चिखल चोथा', प्रियदर्शी प्रकाशन,
कोल्हापूर, २००७, पृ. क्र. ११
५. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ३९
६. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ६३
७. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ३३
८. मेश्राम केशव : 'धगाडा', प्रियदर्शी प्रकाशन, कोल्हापूर,
२००७, पृ. क्र. ११८
९. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ११९
१०. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. २८
११. मेश्राम केशव : 'चिखल चोथा', प्रियदर्शी प्रकाशन,
कोल्हापूर, २००७, पृ. क्र. २१
१२. मेश्राम केशव : 'धगाडा', प्रियदर्शी प्रकाशन, कोल्हापूर,
२००७, पृ. क्र. २८
१३. मेश्राम केशव : तत्रैव, पृ. क्र. ४३
१४. मेश्राम केशव : 'चिखल चोथा', प्रियदर्शी प्रकाशन,
कोल्हापूर, २००७, पृ. क्र. ४०
१५. रसाळ सुधीर : कविता आणि प्रतिमा,
मौज प्रकाशन, १९९२, पृ. क्र. २०७